Unur, K., Çakıcı, A. C., & Taştan, H. (2010b). Seyahat acentalarında uygulanmakta olan müşteri şikâyet çözüm türleri üzerine bir araştırma. *Balikesir University Journal of Social Sciences Institute*, 13(24).

Weiler, B., & Black, R. (2015). *Tour guiding research*. Channel View Publications.

Wong, J. Y., & Wang, C. H. (2009). Emotional labor of the tour leaders: An exploratory study. *Tourism Management*, 30(2), 249–259.

Wu, W. Y., Qomariyah, A., Sa, N. T. T., & Liao, Y. (2018). The integration between service value and service recovery in the hospitality industry: An application of QFD and ANP. *International Journal of Hospitality Management*, 75, 48-57.

Yakut Aymankuy, Ş. (2011). Yerli turistlerin internet ortamındaki şikayetlerinin satınalma kararlarına etkileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 14(25), 218-238.

Yen, C. H., Tsaur, S. H., & Tsai, C. H. (2018). Tour leaders' job crafting: Scale development. *Tourism Management*, 69, 52-61.

Yetgin, D., Çalık, A. Ö. ve Çiftci, G. (2018). Turist rehberlerine yönelik sanal şikâyetler: www.sikayetvar.com örneği. İçinde *Turist rehberliği üzerine güncel araştırmalar*. Editör: Hacıoğlu, N., Avcıkurt, C. Kılıç, A. ve Ulusoy Yıldırım, H. (ss. 622-637) Ankara: Detay Yayıncılık.

https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284422456 (5th February 2022)

JOURNAL OF GASTRONOMY HOSPITALITY AND TRAVEL

ISSN: 2619-9548 **Journal homepage:** www.joghat.org

Received: 14.10.2022 Accepted: 24.11.2022

Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel, 2022, 5(4), 1495-1507

Araştırma Makalesi (Research Article)

TÜRKİYE'DE DIŞ TURİZMİN İLLER BAZINDA KALKINMAYA ETKİSİNİN PANEL VERİ ANALİZİ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ (INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF FOREIGN TOURISM ON DEVELOPMENT ON THE BASIS OF PROVINCES IN TURKEY BY USING PANEL DATA ANALYSIS METHOD)

Gaye KARPAT ÇATALBAŞ[1*] **(**orcid.org/ 0000-0001-6348-8881)

[1]Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü, Eskişehir, Türkiye.

Özet

Gelişmekte olan ülkeler için sahip oldukları ekonomik avantajlar nedeniyle sanayileşmeyle birlikte kalkınma ve gelişmişlik düzeyleri de artış göstermektedir. Ancak, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme olmadığı için yeterli kalkınma düzeyine erişebilmek için farklı sektörlerde gelişme göstermek zorundadırlar. Bu sektörlerden biri olan "bacasız sanayi" adı verilen turizm sektörü de özellikle ayrıcalıklı bir coğrafi konuma ve uygun hava koşullarına sahip ülkeler için bölgesel kalkınmada hayati bir öneme sahiptir. Bu açıdan bakıldığında turizm dünyanın en hızlı gelişen sektörlerinden biridir. Bu çalışmada amaç, dış turizmin Türkiye'deki iller bazında kalkınmaya katkısını belirlemektir. Bu amaç ile iller düzeyinde kalkınmayı temsilen Gayrisafi Katma Değer (BinTL), dış turizm talebini temsilen Yabancı Geceleme Sayıları (GS_Kişi) kullanılmıştır. Ayrıca ilin coğrafi özelliklerini temsilen de denize kıyısı olması ve termal otelleri bulunmasını ifade eden kukla değişkenler kullanılmıştır. 2008-2019 dönemi için değişkenlere ait 81 ilin verisinden yararlanılarak panel veri analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda dış turizmin dışında ilin denize kıyısı olması ile illerin termal otel(ler)e sahip olması da bölgesel kalkınmayı olumlu yönde etkileyen unsurlar olarak bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Dış Turizm, Termal Turizm, Panel Veri Analizi.

Abstract

Due to the economic advantages they have for developing countries, development and development levels increase with industrialization. However, since there is no industrialization in underdeveloped and developing countries, they have to develop in different sectors in order to reach a sufficient level of development. One of these sectors, the tourism sector called "flueless industry",

* Sorumlu yazar: gkarpat@ogu.edu.tr
DOİ: 10.33083/joghat.2022.215

has an important role in the regional development of the countries. From this point of view, tourism is one of the fastest growing sectors in the world. The aim of this study is to determine the contribution of foreign tourism to development on the basis of provinces in Turkey. For this purpose, Gross Added Value (Thousand TL) was used to represent the development at the provincial level, and Foreign Overnight Numbers (GS_Person) were used to represent the foreign tourism demand. In addition, dummy variables were used to represent the geographical features of the province, expressing that it has a coast to the sea and thermal hotels. For the 2008-2019 period, panel data analysis was applied by using the data of 81 provinces belonging to the variables. As a result of the analysis, apart from foreign tourism, the fact that the province has a coast to the sea and the provinces have thermal hotel(s) were also found to be factors that positively affect regional development.

Anahtar Kelimeler: Regional Development, Foreign Tourism, Thermal Tourism, Panel Data Analysis

Giriş

İnsanların farklı kültürleri, yaşam biçimlerini ve inanışlarını tanımalarında önemli araçlardan biri olan turizm, dünyanın en hızlı gelişen sektörlerinden biridir.

Turizm, ülkeler için gelir artırıcı, istihdam imkânı sağlayan ve ekonomik büyümeyi artıran, ülkelerin tarihi ve doğal zenginliklerine değer katan ve coğrafi sınırların ortadan kalktığı küreselleşen dünyada ülkeleri birbirine yaklaştıran en önemli hizmet sektörlerinden biridir. Bu nedenle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından oldukça önemli bir sektördür. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından turizm, ekonominin gelişmesinde itici bir güç olarak görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise ekonominin genel dengesini sağlamada turizm dengeleyici bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Akın vd., 2012).

Turizm hem yeni iş olanakları sağlaması hem de döviz getirici etkisi sayesinde ülke gelirlerinin artmasına ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerine olumlu etkileri söz konusudur. Ayrıca turizm sektörü; ulaşım, ticaret, inşaat, konaklama, sağlık, bankacılık, yiyecek-içecek gibi sektörleri doğrudan ve/veya dolaylı etkileyerek yayılma etkisi göstermektedir (Topallı, 2005; Balaguer ve Cantavella-Jorda, 2002). Turizm, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere birçok ülkede; ekonomik büyümeyle birlikte istihdama, gelir düzeyine, dış ve iç borç yükünün hafiflemesine ve ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasına da önemli katkılar sağlamaktadır.

Ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip turizm yoluyla daha fazla gelir elde edebilmek için ülkeler, sahip oldukları turizm kaynaklarına uygun turizm faaliyetlerini geliştirerek, farklı istek ve ihtiyaçlara sahip turistlerin ilgisini çekmek suretiyle turizmden aldıkları payı arttırarak ekonomilerinin gelişimine önemli bir katkı sağlamayı amaçlamaktadırlar. Bu amaçla, insanların taleplerine göre yaz turizmi, sağlık ve termal turizmi, kış turizmi, kültür turizmi, kongre turizmi, inanç turizmi, kültür turizmi, spor turizmi, vb. gibi pek çok alternatif geliştirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye çok değerli kültürel mirasının yanı sıra sahip olduğu coğrafyanın sunduğu eşsiz doğal güzellikleriyle ve uzunlukları toplamı 7000 km'yi aşan kıyıları ile pek çok turizm faaliyeti ile yükselen bir grafik çizen çok ciddi bir potansiyele sahiptir.

Türkiye'de turizm 1980'li yıllardan itibaren kendini göstermeye başlamıştır. Türkiye 1980 sonrası dönemde turizmi, ekonomik gelişme için önemli bir güç olarak değerlendirmiş ve bu amaçla ekonomik kaynakların önemli bir kısmını turizmin gelişimine ayırmıştır. Hızlı bir gelişme göstererek Türkiye'nin en genç ve dinamik sektörlerinden birisi haline gelen turizm sektörü günümüzde Türkiye'nin başı çeken sektörlerinden birisi konumundadır (Unur, 2000).

Dünyada ise 2010'dan 2030'a kadar yılda %3,3'lük bir artışla 2030 yılında uluslararası turist sayısının 1 milyar 800 milyon kişiye ulaşması beklenmektedir (UNWTO, 2014). Tüm bu gelişmeler neticesinde ekonomik kalkınma ve büyüme hamlesi yapan veya yapma aşamasında olan birçok ülkede turizme dayalı ekonomik büyüme politikaları sıkça söz edilen kamu politikaları haline gelmiştir. Dolayısıyla birçok ülke son dönemde

turizmi destekleyici birçok destek, yatırım indirimi gibi özendirici politikaları uygulamaya başlamıştır. (Özdemir ve Öksüzler, 2006).

Kavramsal Çerçeve

Türkiye Ekonomisinde Turizmin Önemi

Günümüz ekonomileri, istikrar ve büyüme arayışları doğrultunda politikalarına yön vermektedirler. Bu amaçların gerçekleştirilmesinde turizm sektörünün katkısı da giderek önem kazanmaktadır. Ülke ekonomilerinin karşılaştığı ulusal ve uluslararası ekonomik sorunların çözümünde ve darboğazların aşılmasında turizm, dinamik ve ekonomik olma özelliği ile adeta bir çıkış noktasını oluşturmaktadır (Kar, Zorkirişçi ve Yıldırım, 2004; Tavmergen, 1998). Turizm sektörü, GSYH içerisinde yer alan sektörler arasında hızla gelişen ve büyüme kapasitesi yüksek olan sektörlerden biridir. Ülkeye döviz getiren, ekonomilere katkı sağlayan özelliğiyle turizm GSYİH ve istihdam üzerinde etkili olmaktadır. Turizm gelirlerine ve gayri safi yurt içi hasıladaki paylarına ilişkin değerler Tablo 1'de yer almaktadır.

Turizm gelirlerinin 2003'ten bu yana 2019'a kadar 13854866 dolardan 34520332 dolara yükseldiği, dünya genelinde yaşanan Kovid-19 pandemisi nedeniyle de 2020 yılına gelindiğinde 12059320 'e kadar düştüğü görülmektedir. Ortalama harcama miktarı ise 850 dolarlardan 2019 yılında 666 dolara, 2020 yılında ise 762 dolara düşmüş, buna bağlı olarak turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı 2003 yılına göre küçük bir artışla 2019 yılında 4,4 değerine ulaşmış, 2020 yılına gelindiğinde ise bu oran 1,7 değerine gerilemiştir. Ancak burada doların TL karşısındaki değer artışı göz önüne alındığında TL bazında bir artış söz konusudur.

Tablo 1. Turizm Gelirleri, Ortalama Harcama ve Turizm Gelirlerinin GSYİH İçindeki Payının Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	*Turizm Gelirleri (1000 $)*	*Ortalama Harcama ($)*	*Turizm Gelirinin GSYİH İçindeki Payı (%)*
2003	13 854 866	850	4,4
2004	17 076 607	843	4,2
2005	20 322 111	842	4,1
2006	18 593 951	803	3,4
2007	20 942 500	770	3,1
2008	25 415 067	820	3,3
2009	25 064 482	783	3,9
2010	24 930 997	755	3,2
2011	28 115 692	778	3,4
2012	29 007 003	795	3,3
2013	32 308 991	824	3,4
2014	34 305 903	828	3,7
2015	31 464 777	756	3,7
2016	22 107 440	705	2,6
2017	26 283 656	681	3,1
2018	29 512 926	647	3,8
2019	34 520 332	666	4,6
2020	12 059 320	762	1,7
2021	24 482 332	834	3.1
2022*	14 171 591	771	2.4

Kaynak: https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201116/turizm-gelirleri-ve-giderleri.html (Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm İstatistikleri, 2021. Erişim Tarihi:22.12.2021)

* 2022 Ocak-Haziran dönemini kapsamaktadır.

Tablo 2'de dünyada en fazla turist kabul eden ülkeler ile en yüksek turizm geliri elde eden ülkeler gösterilmektedir. Söz konusu tabloda turizm gelirleri bakımından Kovid-19 pandemisi öncesinde 2017-2019 yılında en çok turizm geliri elde eden ilk 15 ülkeye yer verilmiştir Tablo 2'den anlaşılacağı üzere, 2019 yılı verilerine göre Fransa 90,2 milyon turist ile dünyada en fazla turist çeken ülke konumundadır. Fransa'yı 83,7 milyon ile İspanya ve 79,3 milyon turist ile ABD takip etmektedir. Türkiye'nin ise 51,2 milyon turist ile 6. sırada yer aldığı görülmektedir. Turizm gelirleri bakımından incelendiğinde ABD, gelişmiş ekonomisi ve sunduğu çeşitli ayrıcalıklarla 2019 yılında 214,1 milyon dolar ile turist çeken ülkelerin en başında yer almaktadır. 79,7 milyon dolar ile İspanya ikinci sırada, 63,8 milyon dolar ile Fransa üçüncü sırada yer

almaktadır. AB ülkelerinin en önemli ülkelerinden olan Birleşik Krallık 50,4 milyon dolar, İtalya 46,1 milyon dolar ve Avustralya ise 45,7 milyon dolar gelir elde etmektedirler. 30 milyar dolar gelire sahip Hindistan'ın hemen arkasında yer alan Türkiye ise 29,8 milyon dolar ile on üçüncü sırada yer almıştır. Bu veriler ışığında Türkiye'ye gelen turistin harcama ortalaması Avusturalya, Macao ve Japonya'dan daha az olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Türkiye, turizm gelirleri bakımından sıralamanın gerisinde kalmıştır. WTO (2019)'e göre Türkiye dünyada toplam turistlerin %3,51'ini alırken turizm gelirlerinden %2,02'sini almaktadır.

Turizm gelirlerinin ekonomiye en belirgin katkısı cari açığı azaltması ve ekonomik büyümeye katkısı olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik büyüme, üretimde meydana gelen sayısal artışı ve kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) oranını göstermektedir. Nicel olarak değişimi ifade eden ekonomik büyüme kavramına karşılık, ekonomik kalkınma bu sayısal büyümenin toplum refahına nitel yansıması olarak açıklanabilir. Ekonomik kalkınma; belli bir dönemde GSYİH'de meydana gelen reel büyüme ve bu reel artışın kişi başına dağılımıdır. Yukarıda sıralanan değişimler dikkate alındığında kalkınma, topluma ait nicel ve nitel değişimleri içeren bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgesel açıdan değerlendirildiğinde ise ekonomik kalkınma, bir bölgenin veya yörenin refah seviyesindeki artış olarak tanımlanmaktadır (Çeken, 2008).

Tablo 2. Ülkelerin Gelen Turist Sayıları ve Turizm Gelirleri

Turist Sayıları (**)						Turizm Gelirleri					
	Ülkeler	Milyon			Pay (%)		Ülkeler	Milyar (US $)			Pay (%)
		2017	2018	2019*	2019**			2017	2018	2019*	2019**
1	Fransa	86,9	89,4	90,2	6,19	1	ABD	210,7	214,7	214,1	14,49
2	İspanya	81,9	82,8	83,7	5,74	2	İspanya	75,3	81,5	79,7	5,39
3	ABD	77,2	79,7	79,3	5,44	3	Fransa	58,9	66	63,8	4,32
4	Çin	60,7	62,9	65,7	4,51	4	Tayland	52,4	56,4	60,5	4,09
5	İtalya	58,3	61,6	64,5	4,42	5	Birleşik Krallık	47,5	48,6	50,4	3,41
6	Türkiye	37,6	45,8	51,2	3,51	6	İtalya	44,2	49,3	49,6	3,36
7	Meksika	39,3	41,3	45	3,09	7	Japonya	34,1	42,1	46,1	3,12
8	Tayland	35,6	38,2	39,8	2,73	8	Avustralya	41,7	45	45,7	3,09
9	Almanya	37,5	38,9	39,6	2,72	9	Almanya	39,9	43	41,6	2,81
10	Birleşik Krallık	39,5	38,7	39,4	2,70	10	Macao	35,9	40,7	39,5	2,67
11	Japonya	28,7	31,2	32,2	2,21	11	Çin	38.6	40.4	35.8	2,42
12	Avusturya	29,5	30,8	31,9	2,19	12	Hindistan	27,4	28,6	30	2,03
13	Yunanistan	27,2	30,1	31,3	2,15	13	Türkiye	22,5	25,2	29,8	2,02
14	Malezya	25,9	25,8	26,1	1,79	14	Hong Kong	33,3	36,9	29	1,96
15	Portekiz	21,2	22,8	24,6	1,69	15	Kanada	25	26,4	27	1,83
	Dünya Toplamı	1333	1408	1458	100,00		Dünya Toplamı	1347	1457	1478	100,00

Kaynak: The World Tourism Organization (UNWTO)
* Geçici rakamlar
**Günü birlikçiler hariç

Bölgelerin GSYİH değerleri ile toplam GSYİH'den aldıkları paylar Tablo 3'te yer almaktadır. Tablo 3'e göre, 2008-2019 yılları bölgelere göre incelediğinde bölgelerin toplam GSYİH'den aldığı paylarda 2008 ve 2019 yıllarındaki sıralamada herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Bölgelerin 2008 ve 2019 yılarında toplam GSYİH'den aldıkları paylarda da dikkate değer farklılıklar olmamakla birlikte her iki yıl için toplam GSYİH'den aldığı paylarda TR1 (İstanbul) bölgesi %30 civarında pay alarak ilk sırada yer alırken, TRA

(Kuzeydoğu Anadolu) bölgesi ise %1,5 pay alarak son sırada yer almıştır. TR3 (Ege) bölgesi ise her iki yılda da toplam GSYİH'dan aldıkları yaklaşık %13'lük pay ile 2. sıraya yerleşmiştir.

Tablo 3. Bölgelere Göre GSYİH 2008-2019 Karşılaştırması

IBBS 1.Düzey	2008			2019		
	GSYİH (Bin TL)	Pay (%)	Sıra	GSYİH (Bin TL)	Pay (%)	Sıra
Akdeniz-TR6	102890628	10,26	5	447701290	10,36	5
Batı Anadolu-TR5	117951663	11,76	3	498343657	11,54	3
Batı Karadeniz-TR8	42650084	4,25	8	159494437	3,69	8
Batı Marmara-TR2	45873712	4,57	7	196060907	4,54	7
Doğu Karadeniz-TR9	24196767	2,41	10	94957949	2,2	10
Doğu Marmara-TR4	116236573	11,59	4	496142558	11,48	4
Ege-TR3	129374589	12,9	2	545606157	12,63	2
Güneydoğu Anadolu-TRC	46913280	4,68	6	233809272	5,41	6
Kuzeydoğu Anadolu-TRA	15018345	1,5	12	63139967	1,46	12
Orta Anadolu-TR7	38121210	3,8	9	155292099	3,59	9
Ortadoğu Anadolu-TRB	22784222	2,27	11	102191338	2,37	11
İstanbul-TR1	300745423	29,99	1	1327451596	30,73	1

Kaynak: TUİK, www.tuik.gov.tr (Erişim adresi https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr,)

Tablo 4'te ise illere göre GSYİH değerleri ile toplam GSYİH'den aldıkları paylar yer almaktadır. Tablo 4 incelendiğinde ise illerin toplam GSYİH'den aldıkları paylara göre 2008 ve 2019 yılında İstanbul'un ilk sırada, Bayburt'un ise son sırada yer aldığı görülmektedir. İlk 10 ilin sıralamasına bakıldığında 2008 ile 2019 yılları arasında bazı illerin dışında bir değişiklik olmadığı sadece Adana ve Konya 7. ve 8. sıralamada yer değiştirirken Gaziantep'in 14. sıradan 10. sıraya yükselerek ilk on il içerisinde yer aldığı görülmektedir.

Tablo 4. İllere Göre GSYİH (2008-2019) Karşılaştırması

IBBS 3.Düzey	2008			2019		
	GSYİH (Bin TL)	Pay (%)	Sıra	GSYİH (Bin TL)	Pay (%)	Sıra
Adana-1	19914664	1.99	7	82074569	1.90	8
Adıyaman-2	3501880	0.35	***49***	14044911	0.33	***49***
Afyonkarahisar-3	6324573	0.63	28	26270987	0.61	27
Ağrı-4	2084944	0.21	66	8998150	0.21	65
Aksaray-68	3052116	0.30	55	15350059	0.36	46
Amasya-5	3230738	0.32	52	12068708	0.28	56
Ankara-6	95444889	9.52	***2***	395730879	9.16	***2***
Antalya-7	31348422	3.13	***6***	149701206	3.47	***6***
Ardahan-75	802827	0.08	79	3399122	0.08	80
Artvin-8	2231503	0.22	64	8765711	0.20	66
Aydın-9	10011453	1.00	***21***	41842664	0.97	***21***
Balıkesir-10	14243298	1.42	13	54385060	1.26	15
Bartın-74	1614847	0.16	73	6393728	0.15	75
Batman-72	3133436	0.31	54	14130047	0.33	50
Bayburt-69	577338	0.06	***81***	2839510	0.07	***81***
Bilecik-11	3604762	0.36	46	12637109	0.29	55
Bingöl-12	1410478	0.14	75	7664159	0.18	70
Bitlis-13	1663304	0.17	***71***	7735340	0.18	***71***
Bolu-14	4671262	0.47	39	17003139	0.39	40
Burdur-15	3170131	0.32	53	11433201	0.26	59
Bursa-16	42035077	4.19	***4***	178362994	4.13	***4***
Çanakkale-17	6524040	0.65	**26**	29062603	0.67	***26***
Çankırı-18	1743310	0.17	**72**	7746263	0.18	***72***
Çorum-19	4964328	0.50	36	16856800	0.39	42

Denizli-20	11478531	1.14	***19***	48041273	1.11	***19***
Diyarbakır-21	9473037	0.94	***22***	41246384	0.95	***22***
Düzce-81	4290043	0.43	42	17062497	0.39	41
Edirne-22	5085339	0.51	35	18195865	0.42	38
Elazığ-23	4863226	0.48	***37***	19123331	0.44	***37***
Erzincan-24	2475704	0.25	62	11131030	0.26	60
Erzurum-25	6038187	0.60	29	23128497	0.54	31
Eskişehir-26	11747861	1.17	***18***	48897978	1.13	***18***
Gaziantep-27	13458118	1.34	14	77108713	1.78	10
Giresun-28	3804416	0.38	45	14086371	0.33	51
Gümüşhane-29	1218415	0.12	76	4759134	0.11	77
Hakkari-30	1474186	0.15	74	8566422	0.20	67
Hatay-31	12886544	1.29	15	51655714	1.20	16
Iğdır-76	1192786	0.12	77	6099862	0.14	76
Isparta-32	4776369	0.48	38	18271206	0.42	39
İstanbul-34	300745423	29.99	***1***	1327451596	30.73	***1***
İzmir-35	62117251	6.19	***3***	263037662	6.09	***3***

Kaynak: TUİK, www.tuik.gov.tr (Erişim adresi https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr, Erişim tarihi:4.10.2021)

Tablo 4. İllere Göre GSYİH (2008-2019) Karşılaştırması (devam)

IBBS 3.Düzey	**2008**			**2019**		
	GSYİH (Bin TL)	**Pay (%)**	**Sıra**	**GSYİH (Bin TL)**	**Pay (%)**	**Sıra**
Kahramanmaraş-46	8477906	0.85	***23***	39203725	0.91	***23***
Karabük-78	2413439	0.24	***63***	9610565	0.22	***63***
Karaman-70	3026531	0.30	56	11872388	0.27	58
Kars-36	1846560	0.18	69	7543796	0.17	73
Kastamonu-37	3881125	0.39	44	14781867	0.34	47
Kayseri-38	15394031	1.54	11	61830768	1.43	13
Kırıkkale-71	2976774	0.30	57	11177600	0.26	61
Kırklareli-39	5357672	0.53	34	20609296	0.48	36
Kırşehir-40	1964261	0.20	68	8186351	0.19	69
Kilis-79	738529	0.07	80	4147986	0.10	78
Kocaeli-41	35827868	3.57	***5***	156746911	3.63	***5***
Konya-42	19480242	1.94	8	90740391	2.10	7
Kütahya-43	6441850	0.64	27	24197100	0.56	28
Malatya-44	5611698	0.56	30	24295766	0.56	29
Manisa-45	17367758	1.73	10	70990939	1.64	12
Mardin-47	4068175	0.41	43	24071549	0.56	30
Mersin-33	19043031	1.90	***9***	79281899	1.84	***9***
Muğla-48	12126581	1.21	17	55069069	1.27	14
Muş-49	2203833	0.22	65	9526847	0.22	64
Nevşehir-50	2715675	0.27	60	11044013	0.26	62
Niğde-51	2946079	0.29	58	13065138	0.30	54
Ordu-52	5383732	0.54	***32***	23095923	0.53	***32***
Osmaniye-80	3273561	0.33	51	16079769	0.37	44
Rize-53	3565391	0.36	47	14084622	0.33	52
Sakarya-54	11167426	1.11	20	50760839	1.17	17
Samsun-55	12409235	1.24	16	46706429	1.08	20

Siirt-56	1800819	0.18	70	8801217	0.20	68
Sinop-57	2101419	0.21	67	6909994	0.16	74
Sivas-58	5452789	0.54	***33***	22490506	0.52	***33***
Şanlıurfa-63	8148813	0.81	***24***	35884592	0.83	***24***
Şırnak-73	2590474	0.26	61	14373874	0.33	53
Tekirdağ-59	14663363	1.46	12	73808083	1.71	11
Tokat-60	4710555	0.47	40	16482506	0.38	43
Trabzon-61	7993309	0.80	***25***	30166189	0.70	***25***
Tunceli-62	945845	0.09	78	4133866	0.10	79
Uşak-64	3506593	0.35	50	16156462	0.37	45
Van-65	4611654	0.46	41	21145607	0.49	35
Yalova-77	2892274	0.29	59	14671091	0.34	48
Yozgat-66	3619485	0.36	48	12147664	0.28	57
Zonguldak-67	5581088	0.56	31	21937578	0.51	34
Türkiye	**1002756496**	**100.00**		**4320191227**	**100.00**	

Kaynak: TUİK, www.tuik.gov.tr (Erişim adresi https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr, Erişim tarihi:4.10.2021)

Türkiye'de turizmin bölgesel etkileri 1980'li yıllarda turizm ilk gelişmeye başladığı yıllardan beri ilgi çekmiş, ancak kıyı turizminin hem yatırımcılar hem de turistler tarafından gördüğü ilgi nedeniyle genel olarak kıyı bölgelerde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planıyla birlikte turizmin olumlu ekonomik etkilerini tüm ülkeye yaymak, mevsimsellik etkisini ortadan kaldırmak için alternatif turizm çeşitlerinin gelişmesini sağlamak yönünde devlet politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Turizmin gelişmesi genelde ülke ekonomisini, özelde ise bölgesel ekonomileri olumlu yönde etkilemektedir. Bir bölgeye yönelik turizm talebinin artması o bölgede hem turizm yatırımlarını, istihdamı ve gelir artışını tetiklemekte, hem de turizme girdi sağlayan diğer sektörleri uyararak ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı desteklemektedir. Bölge ve kalkınma kavramlarının zorunlu bir sonucu ise bölgesel kalkınma kavramının ortaya çıkmasıdır. Bölgesel kalkınma; ülke bütününde yer alan bölgelerin, çevre bölgeler veya dünya ile karşılıklı etkileşimi sonucu oluşan bölge vizyonunu dikkate alan, katılımcılık ve sürdürebilirliği temel ilke edinen ve insan kaynaklarının geliştirilmesi yoluyla bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan çalışmalar bütünüdür (DPT, 2003).

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin hepsinin temel sorunu sahip oldukları mevcut kaynaklarıyla kalkınma hamlelerini gerçekleştirememektir. Ayrıca bölgelerarası dengesizlikler sorunu gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi bazı gelişmiş ülkelerde hatta ülkemizin sınırları içinde dahi yoğun olarak görülmektedir. Bu sorunu diğer birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de turizm sayesinde gidermek mümkündür. Çünkü turizm sektörünün gelişmesi ile kalkınma arasında doğru yönlü bir ilişki vardır. Turizm sektörü, kaynakların etkin bir şekilde kullanılarak bölgeler arasındaki dengesizliklerin giderilmesi ve bölgesel bir kalkınmanın sağlanması konusunda önemli bir yere sahiptir (Çeken, 2008).

Turizmde bölgeler arası dengesizliklerin altında yatan çeşitli sebepler bulunmaktadır. Öncelikli olarak Akdeniz ve Ege bölgelerinin kıyı kesiminde kitle turizmi için gerekli olan çekiciliklerin bulunmasıdır. Diğer neden ise bölgelerin sosyo-ekonomik bakımdan gelişmiş ve turizm altyapısı tesis edilmiş bölgeler olmasıdır. Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin gerek gelişmişlik düzeyleri gerekse alt yapı göstergeleri diğer bölgelere göre oldukça geride kalmıştır. Dolayısıyla hem devlet hem de özel sektör turizm yatırımlarında kitle turizmine elverişli bölgelere öncelik vermektedir (Somuncu, 2006).

Konunun önemi itibariyle literatürde konu ile ilgili yapılmış pek çok çalışma mevcuttur. Bunlardan bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

Yıldırım ve Öcal (2004), 1962-2002 dönemi için Türkiye'deki turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi VAR modeli ile incelemişlerdir. Analiz sonucunda Kısa dönemde iki değişken arasında bir ilişki yokken, uzun dönemde iki değişken arasında bir ilişki tespit edilmiştir.

Durbarry (2004), Doğu Afrika'da küçük bir ada ülkesi olan Mauritius'ta 1952-1999 dönemi verileri kullanarak turizmin gelişmesi ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi Johansen Eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik testleri ile incelemiş, elde edilen bulgular turizm gelişiminin ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermiştir.

Oh (2005), Güney Kore'de 1975Q1-2001Q1 dönemi için turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Engle-Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri aracılığıyla araştırmıştır. Eşbütünleşme

testi sonuçlarına göre sözkonusu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Gökovalı ve Bahar'ın (2006), 19 Akdeniz ülkesi ile yaptığı panel veri çalışmasında elde ettikleri sonuçlara göre turizmin ekonomik kalkınmada etkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Bahar (2006), Turizm sektörünün Türkiye'nin büyümesi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmasında VAR analizi kullanmış ve turizmin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki meydana getirdiğini ve yapılan eş bütünleşme testine göre de her iki değişken arasında uzun dönemde karşılıklı bir ilişkinin bulunduğunu göstermiştir.

Bahar ve Bozkurt (2010) çalışmalarında gelişmekte olan 21 ülke için 1998–2005 dönemini incelemiş ve iki aşamalı GMM-Sistem analizi yapmıştır. Analiz sonucunda, gelişmekte olan ülkeler açısından turizm ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiş, turizm gelirlerindeki %1'lik bir artışın uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde %2,825'lik bir artışa yol açtığı saptanmıştır.

Samimi vd. (2011), 1995- 2009 dönemini kapsayan P-VAR analizi yapmıştır. Bulgulara göre uzun dönemde turizm gelirleri ile büyüme arasında çift yönlü ilişki olduğu ve iki değişkenin de birbirini etkilediği belirlenmiştir.

Sevinç ve Azgün (2012) bölgesel kalkınmayı inanç turizmi kapsamında incelemiş ve Akdamar Kilisesi örneğinde bölgeye gelen yerli ve yabancı turist sayılarını değerlendirmeye almıştır. Elde ettiği ziyaretçi istatistikleri doğrultusunda durum tespiti yaparak Akdamar Kilisesinin istihdam, konaklama tesisleri ve çeşitli hizmet sektörleri bakımından katma değer oluşturma anlamında bölgeye avantaj sağladığını belirlemiştir.

Li vd. (2015), turizmin bölgesel kalkınma üzerine etkisini Çin'in kıyı ve iç bölgeleri için dinamik panel veri analizi ile incelemiştir. Barro ve Sala-i-Martin'in koşullu yakınsama modelini kullanarak, turizmin bölgesel kalkınma üzerindeki, özellikle iç ve kıyı bölgeleri arasındaki ekonomik dengesizlik üzerindeki etkilerini ampirik olarak analiz etmektedir. Sonuçlara göre Çin'deki turizm gelişiminin bölgesel kalkınma üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte, iç bölgelerdeki (daha az gelişmiş bölgeler) turizmin gelişmesi kıyı alanından (gelişmiş bölge) daha hızlı koşullu yakınsamaya sahiptir. Ayrıca turizmin iç bölgedeki ekonomik büyüme üzerinde kıyı alanından daha güçlü bir olumlu etkisi vardır. Bu da turizm gelişiminin Çin'deki bölgesel dengesizliği azaltabileceğini göstermektedir.

Bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasını hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde önemli bir politika hedefi olarak gören Künü ve Hopoğlu (2015) Doğu Karadeniz bölgesi için bölgesel kalkınma ile turizm arasındaki ilişkiyi bölgeye gelen turist sayısı ve bölgeye gelen yerli ve yabancı ziyaretçilerin konaklama istatistikleri ile incelemiştir. Mevcut durumu betimleyerek turizm ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi arttıracak önerilerde bulunmuşlardır.

Yurdakul ve Özgencil (2017), Türkiye'de turizm gelirlerinin belirleyicilerini 2004(1)-2015(2) çeyrek dönem verileri ile ekonometrik olarak analiz ettikleri çalışmada ziyaretçi sayısı, acente sayısı, yatak sayısı ve döviz kuru değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda turizm gelirini etkileyen en önemli faktör olarak ziyaretçi sayısı bulunmuştur. Çalışmada ayrıca, alternatif turizm faaliyetlerinden elde edilen gelir ile ülkemize gelen turist sayıları arasındaki ilişki incelenmiş, ziyaretçi sayısındaki artışın en çok sağlık turizminden elde edilen geliri arttırdığı sonucuna varılmıştır.

Bir başka çalışmada Trinajstic vd. (2018) ise Hırvatistan'ı 21 ilde değerlendirerek panel veri analizi uygulamıştır. Elde edilen sonuçlar, ekonomik büyüme ile geceleme turist sayısı arasında pozitif bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Panel modeli bölgesel ekonomik büyümenin turizmden etkilendiğini göstermektedir. Ancak araştırmalar iller arasındaki farklılıkları da göstermektedir. Yapılan analize dayanarak yazarlar, yatırım ve kalkınmanın teşvik edilmesi gerektiğini önermektedir.

Aratuo vd. (2019) aylık verileri kullanarak 1996:01-2016:03 döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nde gelen turist sayıları ile GSYİH arasındaki ilişkiyi incelemiştir. ARDL sınır testi yaklaşımı ve Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışmada, turizmin ekonomik büyümeyi sadece uzun dönemde değil, kısa dönemde de olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır.

Altıner (2019) çalışmasında Türkiye'de turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin kısa ve uzun dönemli olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla 1969-2018 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak ARDL yaklaşımı uygulanmıştır. Sınır testi sonuçlarına göre, seriler arasında uzun dönemli pozitif ilişki olduğu görülmüştür.

Parlaktuna ve Dinçer (2019), Eskişehir'deki doğal kaynakların termal turizm amaçlı olarak kullanımını ve kalkınma ile ilişkisini değerlendirmeyi amaçladıkları çalışmalarında anket yoluyla elde ettikleri verilerin analizi sonucunda Eskişehir ilinin kalkınmasında termal kaynakların yeterli düzeyde kullanılmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Özer (2021) ise Türkiye'de 2003Q1-2019:Q3 dönemi için turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Fourier yaklaşımı çerçevesinde ele almıştır. Söz konusu değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını araştırmak için Fourier ADL ve Fourier ARDL saklı eşbütünleşme testleri uygulanmıştır. Eşbütünleşme testlerinden elde edilen sonuçlara göre, uzun dönemde ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru tek yönlü bir ilişki bulunduğu ortaya çıkmıştır.

Literatürde büyük çoğunluğunu turizmin ekonomik büyüme ile ilişkisini araştıran çalışmalar yer almaktadır. Panel veri analizi yöntemi ile bölgesel kalkınmaya yönelik yapılmış çalışma sayısı oldukça kısıtlıdır. Bu araştırmanın panel veri analizi ile dış turizmin iller bazında kalkınmaya katkısının belirlenmesi bakımından özgün bir çalışma olarak literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Çalışmanın amacı, dış turizmin Türkiye'deki iller bazında kalkınmaya katkısını belirlemektir. Bu amaçla;

İller düzeyinde kalkınmayı temsilen;

Gayrisafi Katma Değer (GSKD_Bin TL) - Bir bölgede yerleşik ekonomik birimlerin belli bir dönemde bu bölgedeki ekonomik faaliyetleri sonucunda ürettikleri mal ve hizmetlerin (çıktı) değerinden, bu üretimde bulunabilmek için kullandıkları mal ve hizmetler (ara tüketim) değerinin çıkarılması sonucu elde edilen değerdir.

Dış Turizm talebini temsilen;

Yabancı Geceleme Sayıları (GS_Kişi) kullanılmıştır.

Dış turizmin dışında illerin denize kıyısı olması ve termal otellerin bulunmasının da illerin kalkınmasında etkili olduğu düşünülerek,

$$\text{DENİZ:}\begin{cases}1, & \text{denize kıyısı var}\\ 0 & \text{denize kıyısı yok}\end{cases}$$

$$\text{TERMAL:}\begin{cases}1, & \text{termal otel var}\\ 0 & \text{termal otel yok}\end{cases}$$

gölge değişkenleri kullanılmıştır.

2008-2019[3] yılları arası yıllık veriler gölge değişkenlerin dışında doğal logaritmik dönüşümleri alınarak kullanılmıştır. Değerlendirme 81 ile ait değerler üzerinden yapılmıştır. Gayrisafi Katma Değer ve yabancı geceleme sayılarına ait veriler TÜİK web sitesinden alınmıştır. TERMAL ve DENİZ gölge değişkenleri ise araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Panel veri analizinde kullanılan model Eş.1'de verilmiştir.

$$\text{LNGSKD}_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1i}\text{LNGS}_{it} + \beta_{2i}\text{TERMAL}_{it} + \beta_{3i}\text{DENİZ}_{it} + u_{it} \qquad \text{(Eş.1)}$$

- *i*= Birim boyutu – 81il
- *t*= Zaman boyutu - 10 yıl

Eş.1 ile verilen modelde, 2008-2019 yıllarına ait Türkiye'deki illerin Gayrisafi Katma Değerlerini (LNGSKD) etkileyen faktörler olarak kullanılan geceleyen yabancı kişi sayıları (GS), denize kıyısı olması (DENİZ) ve termal otellerin bulunması (TERMAL) değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenlere ait 81 ilin verisinden yararlanılarak panel veri analizi uygulanmıştır. Panel veri analizi için Stata 14.0 programı kullanılmıştır.

Türkiye'deki illerin kalkınmasında etkili olan faktörlerin araştırıldığı bu çalışmada öncelikle panel veri analizinde kullanılan modele karar vermek için çeşitli testler yapılmış, daha sonra nihai modelin temel

[3]Covid-19 pandemi nedeniyle en çok etkilenen sektör turizm sektörü olduğu için analiz sonuçlarında yanıltıcı olacağından ötürü 2019 sonrası dönem kapsam dışı bırakılmıştır.

varsayımları (değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılık) sağlayıp sağlamadığı araştırılarak varsayımların sağlanıp sağlanmaması durumuna göre uygun tahmin tekniği ile panel veri modeli tahmin edilmiştir. Çalışma hazır veri ile gerçekleştirildiğinden dolayı etik kurul raporu gerektirmemektedir.

Bulgular

Eş. 1 ile verilen panel veri modelinin tahminine geçmeden önce Klasik Model, Sabit Etki modeli ve Tesadüfi Etki modeli arasında tercih yapılması gerekmektedir. Bu amaçla F testi, Hausman Testi ve En Çok Olabilirlik (MLO) testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 5'de verilmiştir.

İlk aşamada panel verinin birimlere göre farklılık göstermediği Klasik modelin geçerli olup olmadığını test etmek için F testi yapılmıştır. "Birim etkilerin sıfıra eşit" olduğu temel hipotezini test etmek için yapılan F testi sonuçları aşağıda verilmiştir. F testi sonucuna göre, "birim etkilerin sıfıra eşit olduğu" temel hipotezi reddedilmiş ve birim etkilerin varlığına dolayısıyla klasik modelin uygun olmadığına karar verilmiştir. Bu aşamada sabit ekiler modeli ile tesadüfi etkiler modeli arasında seçim yapmak gerekmektedir. Tesadüfi Etkiler modelini Sabit Etkiler modeline karşı test etmek için Hausman testi uygulanmıştır.

Tablo 5'te verilen Hausman testi sonuçlarına göre "Tesadüfi Etkiler modeli uygundur" şeklinde ifade sıfır hipotezi reddedilemeyip uygun modelin Tesadüfi Etkiler modeli olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 5. Model Seçimi İçin Uygulanan Test Sonuçları

F Testi		**Hausman Testi**		**MLO Testi**	
F İstatistiği	**Olasılık Değeri**	**Ki-Kare İstatistiği**	**Olasılık Değeri**	**LR İstatistiği**	**Olasılık Değeri**
25.51	0.0000*	0.50	0.7784	754.74	<0.001*

* %1, ** %5, *** %10 AD anlamlı olduğunu göstermektedir.

Klasik model ile Tesadüfi Etki modeli arasında karşılaştırma için yapılan MLO testine göre de Tesadüfi Etkiler modelinin uygun model olduğuna karar verilmiştir.

Tesadüfi Etki modelinde yatay kesit bağımlılığın (birimler arası korelasyonun), değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının varlığının tespiti için sırasıyla, Pesaran CD testi, LBF [4] testi ve Baltagi-Wu tarafından önerilen LBI[5] ve BFN[6] tarafından önerilen Durbin-Watson testleri yapılmış ve test sonuçlarına Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6. Değişen Varyans, Otokorelasyon ve Yatay Kesit Bağımlılık Testleri

Pesaran CD testi		LBF Testi		Baltagi-Wu ve BFN'in Durbin-Watson Testleri	
PCD İstatistiği (Olasılık)	W_0 İst. (Olasılık)	W_{50} İst. (Olasılık)	W_{10} İst. (Olasılık)	LBI İstatistiği	DW
149.541 (0.0000)*	1.8233 (0.000053)*	1.3177 (0.04200)***	1.7409 (0.000186)*	0.6314	0.2673

Pesaran CD testine göre, birimler arası bağımlılığın olmadığını ifade eden temel hipotezi reddedilmiştir. Buna göre yatay kesit bağımlılığın olduğuna karar verilmiştir. Değişen varyans olup olmadığı için yapılan LBF testi sonucunda birimlerin varyansları eşittir şeklinde ifade edilen temel hipotez reddedilerek tesadüfi etkiler modelinde değişen varyansın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak tesadüfi etkiler modelinin hata öğelerinde otokorelasyon olup olmadığı Baltagi-Wu ve BFN'in Durbin-Watson Testleri ile araştırılmıştır. Her iki test için elde edilen değerler kritik değer 2'den küçük olduğu için birinci dereceden otokorelasyon yoktur şeklinde ifade edilen temel hipotez reddedilerek birinci dereceden otokorelasyonun var olduğuna karar verilmiştir.

Tahmin edilen modelde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon durumunda hata teriminin varyans kovaryans matrisi birim matrise eşit olmadığından büyük örneklemlerle çalışılması durumunda tutarlı ancak etkin olmayan parametre tahminlerine neden olmaktadır. Bu nedenle modelde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyondan en az biri varsa ya parametre tahminlerine dokunulmadan

[4] Levene, Brown ve Forsythe
[5] Yerel En İyi Değişmez
[6] Bahargava, Franzini ve Narendranathan

dirençli standart hatalar elde edilmek suretiyle standart hatalar düzeltilmeli ya da uygun tahmin yöntemleri ile tahminler yapılmalıdır (Tatoğlu, 2012). Bu amaçla değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası bağımlılığın olması durumunda Esnek Genelleştirilmiş EKK (EGLS) tahmin yöntemi ile Tesadüfi Etkiler modeli tahmin edilmiş ve tahmin sonuçlarına Tablo 7'de yer verilmiştir.

Tablo 7. Tesadüfi Etki Modeline İlişkin Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Test İstatistiği (Olasılık)
LNGS	0.0493	7.45 (<0.001) *
DENIZ	0.4541	7.19 (<0.001) *
TERMAL	0.6079	7.00 (<0.001) *
Sabit Terim	15.2636	68.92 (<0.001) *
Wald Testi		209.34 (<0.001) *

* %1, ** %5, *** %10 AD anlamlı olduğunu göstermektedir.

Değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun bulunduğu tesadüfi etkiler modelinin Esnek Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (EGLS) ile tahmin sonuçlarının yer aldığı Tablo 7'ye bakıldığında LNGSDK'nın bağımlı değişken olduğu modelin genel anlamlılığı için elde edilen Wald istatistiğine ait olasılık değerinin sıfıra çok yakın olması sebebiyle anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla modelde yer alan bağımsız değişkenlerin topluca istatistiksel olarak anlamlı oldu söylenebilir. Modelde yer alan değişkenlerden turizm talebini temsil eden yabancı geceleme sayısı (LNGS) değişkeninin katsayı işareti beklenildiği gibi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu değişkene ait katsayı yabancı geceleme sayısındaki %1'lik bir artışın illerin kalkınmasını temsi eden Gayrisafi Katma Değerinde (LNGSDK) yaklaşık % 0.05 oranında artışa neden olduğunu ifade etmektedir.

İllerin denize kıyısı olma durumunu ifade eden DENIZ değişkeninin işareti de pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre, denize kıyısı bulunan illerin Gayrisafi Katma Değeri bulunmayan illere göre daha fazla olacaktır. Tahmin edilmek katsayıyı incelendiğinde denize kıyısı bulunan illerin Gayrisafi Katma Değeri bulunmayan illere göre %58[7] daha fazla olduğu söylenebilir.

Turizm sektörünün yüksek gelir ve istihdam kapasitesinden faydalanmak isteyen ülkeler turizm faaliyetlerini bütün bir yıla yayma çabasıyla alternatif turizm türlerine yönelmektedirler. Bu alternatif turizm türlerinden biri termal turizmdir. Doğal kaynaklara dayanan termal turizm sağlık turizmi alt başlığında yer almaktadır (Parlaktuna ve Dinçer, 2019). Termal turizmin illerin kalkınma sürecine katkısını incelemek amacıyla kullanılan TERMAL değişkeninin işareti de beklenildiği gibi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. İlde termal otelin bulunması özelliği illerin kalkınmasını temsi eden Gayrisafi Katma Değer (LNGSDK)'inde pozitif bir etkiye sahiptir. Termal otelleri bulunan illerin Gayrisafi Katma Değeri, bulunmayan illere göre %84[8] daha fazladır. Katsayı büyüklüğü bakımından değerlendirmek gerekirse söz konusu illerde termal otellerin varlığı ilin kalkınmasını gösteren Gayrisafi Katma Değerini (GSKD) arttırıcı yönde etkisi vardır.

Genel olarak bulgular değerlendirildiğinde illerin kalkınma göstergesi olarak alınan Gayrisafi Katma Değerinin dış turizmden etkilendiği gibi illerin denize kıyısı olması ve termal otellerin bulunması da arttırıcı yönde rol almaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Turizmin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkileri literatürde pek çok çalışmada incelenmiş genel olarak turizme olan talebin ekonomik büyümeye olumlu etkileri tespit edilmiştir.

Türkiye ekonomisi dışa bağımlı ancak potansiyeli yüksek gelişmekte olan bir ekonomidir. Türkiye ekonomisinin büyümesi amacıyla yatırımların yapılabilmesi ve yüksek katma değer yaratan ürünlerin üretilebilmesi için gerekli olan malların ithal edilebilmesi için dövize ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle ülke ekonomisinin döviz gereksiniminin kısa sürede karşılanmasında önemli rol oynayan sektörlerden birisi de turizm sektörüdür.

Türkiye'deki illere göre yabancı turizm talebinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini inceleyen bu çalışmada yabancı geceleme sayıları ile ifade edilen turizm talebinin ekonomik kalkınmayı pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. GSKD değişkeninin ilgili ildeki net üretimi ifade ettiği düşünüldüğünde, turizmin

[7] $(100*(e^{0,04541})-1=58)$

[8] $(100*(e^{0,6079})-1=84)$

dolaylı ekonomik etkilerini ortaya çıkaran bu ilişki hem bölgesel hem de ulusal kalkınma açısından turizm endüstrisinin önemini ortaya koymaktadır. GSKD'nin dışında illerin ekonomik kalkınmasında ildeki termal otellerin varlığı ve ilin denize kıyısı olması özelliği de önemli faktörler olarak tespit edilmiştir. Özellikle de ilde termal otellerin varlığı turistlerin daha çok ilgisini çekmekte ve dolayısıyla daha çok turistin gelmesine sebep olmaktadır.

Ülkemizde turizmin daha çok İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirler ile Antalya, Muğla, Aydın gibi kıyı illerinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Bu şehirler aynı zamanda tarım ve sanayi sektörlerinin gelişmiş olduğu ve gelirler içinde turizm her ne kadar büyük paya sahip olsa da ekonomik büyüme açısından esas ağırlığın tarım ve sanayi sektörlerinde olduğu illerdir. Dolayısıyla, bu illere yapılan yatırımların illerin kalkınmışlık düzeylerine etkisi de olumlu yönde olacaktır. Nitekim analiz sonucunda elde edilen sonuçlara göre, kıyı illeri olma özelliği dikkate alındığında illin denize kıyısı olan illerin olmayan illere göre GSDK'sı %58 daha fazla olduğu söylenebilir.

Kıyı turizmi dışında alternatif turizm kapsamında yılın 12 ayı boyunca hizmet veren termal otellerde yerli ve yabancı ziyaretçiler termal havuzlardan hem tedavi amaçlı hem de Wellness ve SPA hizmetleri şeklinde yararlanmaktadır. Bu özellikleriyle de termal oteller yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir. Bu ilgi ise bölgenin kalkınmasında önemli rol oynamaktadır. Nitekim tahmin edilen katsayıdan hareketle termal otelleri bulunan illerin Gayrisafi Katma Değeri, bulunmayan illere göre %84 daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu analizin iller bazında yapılması durumunda bazı şehirler için turizmin daha büyük etkiler yarattığının tespit edilmesi mümkün olabilir. Ayrıca kıyı turizmi dışında alternatif turizm faaliyetlerinin geliştiği, her şey dâhil sistemi gibi turistlerin yerel işletmelerle sınırlı ölçüde etkileşimine izin veren konaklama yapılarının olmadığı illerde bu etkinin daha büyük olacağı düşünülmektedir. Turizmin ülke ekonomisine katkısını arttırmak, bölgesel gelişmişlik arasındaki farklılıkların azaltılmasını sağlamak amacıyla turizmin doğrudan sağladığı gelirlere ek olarak bölgede üretimi arttıran ve ek tüketimi tetikleyen dolaylı etkilerinin de desteklenmesi gerekmektedir.

Bu noktada illerin birbirlerine göre varsa sahip olduğu farklı turizm ürünleri (termal turizm, sağlık turizmi, vb.) ortaya koyulmalı ve turistik ürünlerin tanıtımı yapılmalıdır. Uluslararası turizm talebini oluşturan ülkelere yönelik tanıtımlar ön plana alınmalıdır. Bölgenin ve şehrin imajı olumlu yönde geliştirilerek turizm sektöründeki modernizasyon ve yenileme faaliyetleri desteklenmelidir. Turizm eğitimine gereken önem verilmeli ve sektörde çalışanların mesleki eğitim düzeyleri iyileştirilmelidir. Yatırımları ve bölgesel kalkınmayı artırmak için oluşturulacak hükümet politikalarında ve yatırım kararlarında, turizm yatırımlarına bölgelerin gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak öncelik sıralaması yapılmalıdır.

Çalışma iller boyutunda gelen yabancıların geceleme sayıları, ilin denize kıyısı olması ve ilde termal otellerin bulunmasına göre gerçekleştirildiği için sınırlılıklara sahiptir. Bölgesel kalkınmayı etkileyeceği düşünülen diğer faktörlerle birlikte daha geniş kapsamlı çalışmalar gerçekleştirilebilir. Çalışmanın bu açıdan yapılacak yeni araştırmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Akın, A., Şimşek, M.Y. ve Akın, A. (2012). Turizm Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4(7), 63-81.

Altıner, A. (2019). Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1969-2018).

Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi, 3(2), 114-133.

Aratuo, D. N., Etienne, X. L., Gebremedhin, T. and Fryson, D. M. (2019). Revisiting the tourism-economic growth nexus: evidence from the United States. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 31(9), 3779-3798.

Bahar, O. ve Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21 (2), 255-265.

Balueger, J. ve Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism As A Long-Run Economic Growth Factor: The Spanish Case, *Applied Economics*, 34, 877-884.

Çeken, H. (2008). Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 293-306.

DPT (2003). Bölgesel Gelişme Stratejisi, Hedef ve Operasyonel Programlar (Taslak 2004-2006)", T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, 2003, Ankara, (http://www.dpt.gov.tr). (03.06.2018)

Durbarry, R. (2004). Tourism and economic growth: the case of Mauritius. *Tourism Economics*, 10(4), 389-401.

Gökovalı Ü., Bahar, O. (2006). Contribution of Tourism to Economic Growth: A Panel Data Approach, *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 17(2), 155-167.

Kamacı, A. ve Yener, O. (2014). Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Internatıonal Conference on Eurasıan Economıes.* Session I.

Kar, M., Zorkirişçi E. ve Yıldırım, M. (2004). Turizmin Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4 (8), 87-112.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm İstatistikleri (2021), https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201116/turizm-gelirleri-ve-giderleri.html, (06.08.2022).

Li, H., Goh, C., Qiu, H.Z. ve Meng, F. (2015). Effect of Tourism on Balanced Regional Development: A Dynamic Panel Data Analysis in Coastal and Inland China, Asia Pacific Journal of Tourism Research, 20:6, 694-713.

Oh, C. O. (2005). The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in The Korean Economy. *Tourism Management*, 26(1), 39-44.

Özdemir, A. R., Öksüzler, O. (2006). Türkiye'de Turizm Bir Ekonomik Büyüme Politikası Aracı Olabilir mi? Bir Granger Nedensellik Analizi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(16), 107-126.

Özer, M. O. (2021), Tourism and Economic Growth in Turkey: Fourier Approach. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Fakültesi Dergisi*, 11(1), 29-43.

Parlaktuna, İ. ve Dinçer, E. (2019), Termal Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi: Eskişehir Uygulaması, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(2), 259-273.

Samimi, A. Jafari. S. SadeghI, Sadeghı,, S. (2011). Tourism and Economic Growth in Developing Countries: P-VAR Approach, *Middle-East Journal of Scientific Research*, 10(1), 28-32.

Sevinç, H. ve Azgün, S. (2012). Bölgesel Kalkınma ve İnanç Turizmi Bağlamında Akdamar Kilisesi Örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2 (2): 17-21.

Somuncu, M. (2006). Turizmin Kalkınmaya Etkisi ve Türkiye Turizmindeki Bölgesel Farklılıklar, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi IV. Coğrafya Sempozyumu: 163-178.

Tavmergen, İ.P., (1998). Turizmin Ekonomiye Olumlu Etkileri ve Türkiye Örneği, *Hazine Dergisi*, 12, 53-66.

Trinajstic, M., Baresa, S. ve Bogdan, S. (2018). Regional Economic Growth and Tourism: A Panel Data Approach, *UTMS Journal of Economics, University of Tourism and Management*, Skopje, Macedonia, 9(2), 145-155.

Topallı, N. (2015). Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: 1963- 2011, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 7(14): 339-352.

TUİK, www.tuik.gov.tr (Erişim adresi https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr, Erişim tarihi:4.10.2021)

Unur, K., (2000) Turizmin Türkiye'nin Ödemeler Dengesine Etkisinin Analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (3), 1-17.

UNWTO World Tourism Barometer, 2014, http://dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_fitur_2014_hq_jk_1pp.pdf , (03.04.2018).

UNWTO World Tourism Barometer, 2020, https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometereng (18.05.2020).

Yıldırım, J. ve Öcal, N. (2004). Tourism and Economic Growth in Turkey. *Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü, Ekonomik Yaklaşımlar Dergisi*, Güz. 15(52-53) 131-141.

Yurdakul, F. ve Özgencil, G. (2017). Türkiye'deki Turizm Gelirinin Belirleyicileri ve Alternatif Turizm Gelirlerinin Önemi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (ERZSOSDE) ÖS-IV: 173-18

JOURNAL OF GASTRONOMY HOSPITALITY AND TRAVEL

ISSN: 2619-9548 **Journal homepage:** www.joghat.org

Received: 17.10.2022 Accepted: 22.11.2022

Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel, 2022, 5(4), 1508-1517

Araştırma Makalesi (Research Article)

DİYABETLİ TURİSTLERE YÖNELİK BÜFE/MENÜ HİZMETLERİ: ANTALYA'DAKİ 5 YILDIZ KONAKLAMA İŞLETMELERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

(BUFFET/MENU SERVICES FOR DIABETES TOURISTS: A RESEARCH ON 5 STAR ACCOMMODATION FACILITIES IN ANTALYA)

Recep YILDIRGAN[1*] (orcid.org/0000-0002-9887-3883)

[1]Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sapanca Turizm Meslek Yüksek Okulu, Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri, Sakarya, Türkiye

Özet

Diyabet, çağımızın vebası olarak da adlandırılan, son derece yaygın bir hastalıktır. Beslenmenin payının oldukça yüksek olduğu bu hastalık, turistleri seyahatleri ve konaklamaları süresince zorlayabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında diyabetik turistler ve turizm işletmeleri ilişkisi araştırılması gereken önemli bir konu olarak değerlendirilebilir. Çünkü turistler açısından yeme içme hizmetleri, bir otelin tercih edilmesindeki en önemli faktörlerden biridir. Beslenme ile diyabet arasındaki ilişki ise turistlerin tatil ve seyahatlerini kısıtlayıcı bir rol oynayabilmektedir. Turizm endüstrisinde henüz tam anlamıyla diyabetli turistlere yönelik özel menü uygulamalarının yaygınlaştığını söylemek güçtür. Bu çalışmada otel işletmeleri özelinde mutfak yöneticilerinin, diyabetik turistlere yönelik yeme içme hizmetleri konusundaki yaklaşımları ele alınmıştır. Antalya/Kundu Bölgesinde seçilen 5 yıldız ve her şey dâhil sisteminde çalışan 9 otelin mutfak yöneticileri ile yapılan görüşmeler sonucunda, otel işletmelerinde diyet ve sağlıklı beslenme olgusunun yaygınlaştığı, ancak diyabete özgü beslenme programlarının henüz mevcut olmadığı tespit edilmiştir. Hali hazırda diyabet, diğer diyet gerektiren hastalıklardan biri olarak görülmekte ve menü oluşumlarında diyabetik ürünlere çok fazla yer verilmemektedir. Bununla birlikte diyabetik misafirlerden gelen talepler otel imkânları dâhilinde karşılanabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Diyabet, Otel İşletmesi, Menü, Büfe.

Abstract

Diabetes is an extremely common disease, also called the plague of our time. This disease, where the share of nutrition is quite high, can force tourists during their travels and accommodation. From this point of view, the relationship between diabetic tourists and tourism businesses can be considered as an important issue to be investigated. For tourists, food and beverage services are one of the most important factors in choosing a hotel. The relationship between nutrition and diabetes can play a restrictive role in tourists' vacations and travels. It is difficult to say that special menu applications for tourists with diabetes have become widespread in the tourism industry. In this study, the approaches of kitchen managers on catering services for diabetic tourists, specific to hotel businesses, are discussed. As a result of the interviews with the kitchen managers of 9 hotels working in the 5-stars and all-inclusive system selected in the Antalya/Kundu Region, it has been determined that the diet and healthy nutrition phenomenon has become widespread in hotel businesses, but there are no diabetes-specific nutrition programs yet. Currently, diabetes is seen as one of the other diseases that require diet and diabetic products are not included in menu formations. However, requests from diabetic guests can be met within the hotel's facilities.

Keywords: Diabetes, Hotel Management, Menu, Buffet.

*Sorumlu yazar: recepy@subu.edu.tr
DOİ: 10.33083/joghat.2022.216